

تاریخ اصول فقه

تألیف: دکتر مصطفی سعیدالخن

(رئیس پیشین گروه عقائد و ادیان دانشگاه دمشق)

ترجمه و توضیح: دکتر جلال جلالی زاده

(عضو هیأت علمی گروه فقه شافعی دانشکده الهیات دانشگاه تهران)

فهرست مطالب

- پیش‌گفتار مترجم ۹
- مقدمه مؤلف ۱۱
- بخش اول: تاریخ قانون‌گذاری و منابع آن ۱۷
- فصل اول: قانون‌گذاری و منابع آن در زمان پیامبر ﷺ ۱۷
- ۱- وحی - که در کتاب و سنت متجلی است - منبع قانون‌گذاری در زمان پیامبر ﷺ است. ۱۷
- ۲- قرآن کریم در زمان پیامبر ﷺ ۲۴
- ۳- سنت در زمان پیامبر ﷺ ۲۷
- ۴- اجتهاد در عصر پیامبر ﷺ ۳۱
- فصل دوم: قانون‌گذاری در عصر صحابه رضی الله عنهم ۴۵
- منابع قانون‌گذاری در این دوره ۵۲
- منابع قانون‌گذاری در عصر صحابه ۵۳
- ۱- منبع اول: قرآن کریم ۵۴
- الف- قرآن در زمان پیامبر ﷺ ۵۴
- ب- قرآن در زمان ابوبکر رضی الله عنه ۵۴
- ج- قرآن در زمان عثمان بن عفان رضی الله عنه ۵۷

۵۹	۲- منبع دوم: سنت نبوی.....
۵۹	الف- سنت در زمان پیامبر ﷺ.....
۵۹	ب- سنت در دوره صحابه <small>رضی الله عنهم</small>
۶۰	۳: منبع سوم قانونگذاری: اجتهاد.....
۶۲	سبب اختلاف صحابه در احکام فقهی.....
۶۳	آثار قانون گذاری در زمان صحابه.....
۶۹	فصل سوم: قانون گذاری در دوره تابعین و پیشوایان فقهی بعد از آنان.....
۷۵	بخش دوم: اصول فقه، پیدایش، تدوین، تحولات و تغییرات آن.....
۷۵	فصل اول: تعریف اصول فقه.....
۹۱	فصل دوم: منشأ پیدایش قواعد اصولی.....
۱۰۱	فصل سوم: اولین تدوین کننده‌ی علم اصول فقه.....
۱۱۳	فصل چهارم: رساله‌ی شافعی در اصول.....
۱۲۷	فصل پنجم: علم اصول فقه پس از شافعی <small>رحمته الله علیه</small>
۱۳۳	فصل ششم: پیدایش و تحول علم اصول فقه در تاریخ علامه ابن خلدون ..
۱۴۳	بخش سوم: اصول ائمه‌ی چهارگانه.....
۱۴۳	فصل اول: اصول فقه امام ابوحنیفه <small>رحمته الله علیه</small>
۱۴۳	الف- زندگی نامه‌ی امام ابوحنیفه.....
۱۴۵	ب- قواعد اصول مذهب ابوحنیفه.....
۱۹۵	فصل دوم: امام مالک و اصول مذهب او.....

- ۱۹۶..... اصول مذهب امام مالک رحمته الله
- ۲۲۳..... فصل سوم: امام شافعی و اصول مذهب او
- ۲۲۳..... زندگی امام شافعی رحمته الله
- ۲۲۷..... اصول مذهب شافعی رحمته الله
- ۲۶۱..... فصل چهارم: امام احمد بن حنبل و اصول مذهب او
- ۲۶۱..... ۱- شرح حال امام احمد بن حنبل رحمته الله
- ۲۷۰..... ۲- اصول مذهب امام حنبل رحمته الله
- ۳۱۱..... بخش چهارم: مکاتب اصول فقه
- ۳۱۱..... فصل اول: روش متکلمان
- ۳۲۷..... فصل دوم: مکتب فقها
- ۳۳۵..... فصل سوم: جامع بین دو روش مکتب متکلمان و فقیهان
- ۳۴۱..... فصل چهارم: مکتب استخراج احکام فقهی از اصول
- ۳۴۷..... فصل پنجم: مکتب مقاصد شرعیه در اصول فقه

پیش‌گفتار مترجم

بر هیچ دانش‌پژوهی اعم از مسلمان و غیرمسلمان پوشیده نیست دانش اصول فقه از دانش‌هایی است که دستاورد دانشمندان اسلامی بوده و به عنوان ابزار میسر کردن اجتهاد در طول تاریخ اسلام مورد استفاده قرار گرفته است، از آن جایی که فقه و اصول فقه لازم و ملزوم یکدیگرند و فقه به معنای علم قوانین اسلامی و اصول به معنای علم روش‌های استنباط احکام در دوره‌های مختلف محل مراجعه علما و محققان بوده‌اند، ضروری است که در راستای فهم مقتضیات زمان و مکان با تاریخ علم اصول فقه آشنا شد و به‌طور دقیق و عمیق سیر تحول و تکامل تئوری‌های مختلف و پایه‌گذاران این علم و صاحب‌نظران و مکاتب مختلف آن را شناخت.

همان‌گونه که فقه یعنی علم حلال و حرام با نزول قرآن و ورود سنت جایگاه خود را در میان مسلمین باز کرد، علم اصول فقه نیز همزمان و همگام با آن مراحل تطور و تحول را پشت سرگزرده است.

اما مشخص است که از نظر تدوین و تألیف قبل از امام شافعی رحمته‌الله نوشته یا سندی در این مورد وجود ندارد و او اولین کسی است که با نوشتن کتاب الرساله باب نگاشتن در این علم را باز کرد و دیگر فقها با الگوبرداری از او به تحول و تکامل این علم کمک کردند و این علم مانند هر پدیده‌ای دیگری مراحل رشد و نمو و رکود و ایستایی را تجربه کرد.

همان‌گونه که در فقه لازم است مجتهد با دیدگاه‌های فقهی، مسائل اختلافی و اجماع فقها آشنا باشد، همین طور لازم است دانشجوی رشته فقه تاریخ علم اصول را با دقت مطالعه کند و با مکاتب مختلف و طریقه‌های گوناگون آن آشنا شود تا بهتر بتواند به تفاوت دیدگاه‌های فقها پی ببرد، با دید گسترده‌ای مسائل اختلافی را مورد بررسی قرار دهد و از افتادن در دام تعصب و افراطیگری خود را برهاند.

نحوه‌ی اجتهاد در عصر پیامبر ﷺ و خلفای راشدین و تاثیر همجواری مسلمانان با اهل کتاب و میزان دوری و نزدیکی مسافت با مدینه، پراکندگی فقها، امکان استفاده از اجماع یا آرای فردی، تشکیل دو مکتب اهل حجاز و اهل رأی، سنت‌گرایی و خردگرایی، جمع بین آرای هردو مکتب و پایه‌گذاری دو طریقه متکلمان و فقیهان، نقش اشاعره و معتزله در پویایی و شکوفایی اصول فقه، رابطه بین کلام و اصول، جمع بین دو مکتب، تأثیر و تأثر علم اصول فقه، ظهور شاطبی و طرح و الگوی جدید مکتب مقاصدی و مکتب تخریج فروع از اصول و ضرورت پیرایش اصول فقه از زوائد، همگی در کتاب‌های اصول و تاریخ آن مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

نظر به نبود کتابی کامل درباره تاریخ اصول فقه به زبان فارسی و نیاز دانشجویان رشته‌های فقه و حقوق به‌ویژه فقه شافعی به چنین منبعی، لازم دانستم به برگردان کتاب «أبحاث حول أصول الفقه الاسلامی تاریخه و تطوره» از استاد دکتر مصطفی سعیدالخن اقدام نمایم و آن را تاریخ اصول فقه نامیدم. امید است خوانندگان را مفید افتد و صاحب‌نظران نیز با ارائه نظرات و رهنمودهای خود راه را برای انجام کارهای مفیدتر در این زمینه هموار نمایند.

دکتر جلال جلالی‌زاده

عضو هیئت علمی گروه فقه شافعی

دانشکده الهیات دانشگاه تهران

مقدمه‌ی مؤلف

ستایش خداوندی که کتاب عربی استوار را بر فرستاده‌اش فرو فرستاد و آنچه را که به خیر و صلاح همه‌ی نژادها و ملت‌هاست در آن بیان کرد.

دروود و سلام بر سرورمان حضرت محمد ﷺ باد که به سوی عرب و عجم فرستاده شد و با کامل‌ترین وجه آنچه را که مکلف به تبلیغ آن شده بود ابلاغ کرد و نیز بر آل و یارانش و کسانی که از آنان به نیکی پیروی کردند، تا زمانی که زمین برچیده می‌شود و خداوند جان همه زمینیان را می‌گیرد.

در آغاز سده‌ی پانزدهم هجری، دانشگاه امام محمد بن سعود در کشور عربستان سعودی تصمیم گرفت جشنواره‌ای را به مناسبت آغاز این قرن برگزار نماید؛ بر این اساس از گروهی از علما که حسن‌ظن می‌رفت بتوانند در موضوعات خاصی قلم فرسایی کنند دعوت به عمل آمد و از کسانی که این حسن‌ظن شامل حالشان شد من بودم (که در آن زمان استاد دانشکده الهیات دانشگاه دمشق بودم). از این جانب درخواست شد تا موضوعی را تحت عنوان «پژوهشی درباره‌ی تاریخ اصول فقه و مکاتب اصولی و فقهی و مهم‌ترین دانشگاه‌هایی که به تدریس این دو علم می‌پردازند، بنویسم.»

در آن زمان با شتاب و با در نظر گرفتن وقتی که برایم میسر بود و همین‌طور با در نظر گرفتن جایگاه مسؤلی که از من نوشتن چنین موضوعی را درخواست کرده

بود و به حسب مناسبتی که به خاطر آن نوشتن کتابی درباره‌ی این موضوع از من خواسته شده بود این خواسته را اجابت کردم و دست به نگارش آن زدم؛ به هر دلیل جشنواره برگزار نشد ولی «مؤسسه الرساله» در دمشق تصمیم گرفت این موضوع را با این عنوان مصوب چاپ نماید و آن‌گونه که می‌خواست کار کتاب به پایان رسید و به چاپ آن همت گماشت. احساس کردم که در این روزگار نیاز برای نوشتن کتابی درباره‌ی این موضوع بنا به دلایلی که مقتضی آن است بسیار بیش‌تر از گذشته است.

و همین‌طور لازم دانستم تاریخ علم اصول فقه را مجزا از تاریخ فقه بنویسم، چون هرکدام به تنهایی علم مستقلی است و نیاز به پژوهشی جداگانه دارد و دلایلی که موجب شد تا درباره‌ی هر یک از آن‌ها کتاب مستقلی بنویسم عبارتند از:

۱- شریعت اسلامی با منابع سرشارش این توانمندی را دارد که برای هر مسأله جدیدی تا روز رستاخیز حکم شرعی ارائه نماید.

۲- پیشوایان فقهی، احکام فقهی را براساس هوی و هوس استنباط نکرده‌اند، بلکه هر حکمی را که استنباط کرده‌اند براساس قواعد و اصولی است که از کتاب خدا و سنت پیامبر ﷺ گرفته شده‌اند.

۳- کسی که بخواهد معنای سخن خدا و پیامبرش را بفهمد، نمی‌تواند تنها به گفتن این جمله که کتاب و سنت ما را بس است اکتفا کند، بلکه باید از قواعد و اصولی که از کتاب و سنت گرفته شده‌اند استفاده کند.

۴- تبیین اصول هر یک از مذاهب چهارگانه که مؤسسان آن مذاهب بر آن‌ها اعتماد کرده‌اند، زیرا بسیاری از فقه‌پژوهان به شناخت روشی که مجتهد با توسل به آن به استنباط حکم رسیده‌اند نیازمندند و چنین نیازی بیشتر احساس می‌شود.

۵- پیش از پرداختن به تاریخ علم اصول فقه و منشأ آن، درباره قانونگذاری در زمان پیامبر ﷺ و اصول تشریح در زمان ایشان، سپس درباره منابع قانونگذاری در زمان صحابه و تابعین سخن گفته‌ام و بعد از آن درباره نشو و نمای اصول فقه، اصول هر مذهب، مکاتب اصولی و دیدگاه‌های آن‌ها و همچنین درباره مهم‌ترین

کتاب‌های که در هر يك از این مکاتب تألیف شده بحث نموده‌ام و عنوانی را که برای این مجموعه برگزیده‌ام عبارت است از: «پژوهشی درباره تاریخ و تحول علم اصول فقه» می‌باشد. که انتشارات دارالکلم الطیب نسبت به ارائه و تنظیم فهرست علمی، صفحه‌آرایی و جلدآرایی آن به بهترین شیوه اقدام نمود که از آن‌ها سپاسگزارم. والله ولی التوفیق

دمشق، ۱۹۹۹/۱۰/۵م

استاد دکتر مصطفی سعیدالخن

مدیرگروه کلام و ادیان دانشگاه دمشق